

STOCKHOLM ÄR EN ung storstad. Den svenska urbaniseringen tog inte riktig fart förrän mot slutet av 1800-talet och påverkade egentligen inte det svenska samhället i stort förrän några decennier in på 1900-talet. Fortfarande är väl Stockholms identitet som storstad något vacklande och självmedveten, inte lika självklar och oflekerad som för parisarna och New York-borna, vilket stockholmarnas ständiga sneglande åt världsstäderna vittnar om. Forskningen inom det fält som kallas stads- eller urbanhistoria har dock sedan ganska lång tid frodats i Sverige. En av startpunkterna är förmodligen konsthistorikern Gregor Paulssons imponerande tvåbandsverk *Svensk stad* (1950–53) som kombinerade arkitekturhistoria med sociologiska perspektiv i en ambitiös holistisk skildring av den svenska industristaden. En annan viktig grund för den svenska stadshistorien är Stads- och kommunhistoriska institutet i Stockholm som grundades redan 1919 och som haft ett fortlöpande inflytande över intresset för städer inom svensk historisk forskning.

Men det är först på senare år som populärkulturen och de lägre klassernas liv i staden har börjat uppmärksammas på allvar. Rebecka Lennartssons böcker om prostitutionen i 1800-talets Stockholm och Karin Sennefeldts undersökningar av gatulivets politiska betydelse på 1700-talet har till exempel bidragit med ny kunskap inom svensk stadshistoria. I två nyutkomna doktorsavhandlingar studeras det sena 1800-talets Stockholm, såsom det skildrades i två av tidens mest typiska tidningsgenrer: skämtpressen och boulevardpressen.

Den ena är Elisa Rossholms avhandling i konstvetenskap om hur man i det sena 1800-talets skämtteckningar skapade en identifikation med läsaren. Den andra är Erik Edoffs avhandling i mediehistoria om hur den särskilda genre av boulevardtidningar som frodades under 1880- och 90-talet bidrog till att skapa bilden av Stockholm som storstad. Båda studier bygger på

noggranna och intressanta granskningar av ett pressmaterial som ännu är relativt bristfälligt utforskat i en svensk kontext. Den svenska skämtpressen hade sin storhetstid under den period som Rossholm undersöker, 1870–1900, och befolkades av ett antal briljanta förmågor – i synnerhet Albert Engström och Oskar Andersson – samtidigt som den hade betydande på-

möjlighet att skriva ett standardverk om en genre som spelade en avgörande roll i det oscariska storstadsbygget.

ROSSHOLM HAR I sin undersökning föresatt sig att uttröna vad i det sena 1800-talets skämtteckningar som "den tänkta mottagaren förväntades identifiera sig med". Hur såg den ideala betraktare som bilderna riktade sig mot ut och hur försökte bilderna anknyta till denna? Det implicita objektet för denna identifikation kallar Rossholm för "hufvudpersonen" med en gammaldags stavning avsedd att särskilja begreppet från huvudperson i övrig bemärkelse. Undersökningen av dessa spörsmål utmynnar i en närläsning av en lång rad skämtteckningar ur tidningarna *Söndags-Nisse* och *Kasper*, som vid tiden var de två största skämttidningarna i landet. Det är i den direkta analysen av bildernas innehåll som Rossholm är starkast och hon relaterar fyndigt och kreativt motiven till andra samtida bilder. Det finns dock samtidigt en brist i hennes undersökning, som består i att hon oftast relaterar skämtteckningarna till de mest berömda och finkulturella konstnärerna – Manet, Munch, Rossetti och så vidare – i stället för att sätta dem i relation till mer närliggande bildmaterial såsom reklamannonser, affischer och övriga tidningsillustrationer. Visst kan tecknare som Albert Engström ha påverkats av konstnärskollegorna i sitt bildspråk, men nog följde väl den genomsnittlige, medelmåttige skämttecknaren snarare normer som etablerats i de populära bildmedierna?

Rossholms grepp om skämtpressens historiska kontexter är överlag ojämnt. Hon är skicklig på att urskilja bildliga antydningar om prostitution och ett avsnitt om den feminiserade avbildningen av militärer är särskilt skarpsinnigt, men på andra håll leder den bristande kontexten henne på fel spår. Hon missar till exempel att identifiera en karikatyr av den på 1890-talet populära storstadstypen

KONSTARTERNA & MEDIER

Erik Edoff

Storstadens dagbok – Boulevardpressen och mediasystemet i det sena 1800-talets Stockholm

MEDIEHISTORISKT ARKIV | 288 S. | ISBN 9789198196184

Elisa Rossholm

I väntan på hufvudpersonen – Identitet och identifikation i svensk skämtbild 1870–1900

MAKADAM | 249 S. | ISBN 9789170612091

POPULÄRPRESSEN FORMADE BILDEN AV STOCKHOLMS STADSLIV

Recensent Peter K. Andersson

I TVÅ NYUTKOMNA doktorsavhandlingar belyses hur det sena 1800-talets Stockholm skildrades i skämt- och boulevardpressen.

Båda bygger på noggranna och intressanta granskningar av material som är bristfälligt utforskat i den svenska kontexten. Den bild som båda tecknar skiljer sig från den gängse uppfattningen av denna tid som återhållsam och disciplinerad.

verkan på 1900-talets svenska humor, inte minst genom grundandet av den ännu existerande *Grönköpings veckoblad*. Trots detta är listan på vetenskapliga verk från senare år som behandlar denna värld relativt kort, med Lars M. Anderssons studie av judiska karikatyrer som ett av få undantag. Den boulevardpress som Edoff ägnar sig åt är nästan helt och hållet negligerad av tidigare forskning och Edoff har här sett sin

• "Herr Stockholm" av Albert Engström i Söndags-Nisse, 1894.

"grilljannen" och analyserar den som en avbildning av "den borgerlige mannen". Grilljannarna betraktades av den populära pressen knappast som borgerliga, snarare halvkriminella och det är förmodligen samma okunskap om tidens dandykultur som fått Rossholm att skriva om "språten" som stereotyp utifrån forskning om 1700-talet, i stället för att ta upp den mer utforskade snobbkulturen i den tid hon faktiskt undersöker. Detta är ett tydligt exempel på hur bokens analys till stor del bygger på mer allmängiltig och lättillgänglig kunskap om tiden – konsten, litteraturen, urbaniseringen, de förtryckta grupperna – snarare än mer specialiserad forskning om skämtpressens närmare kontexter, såsom kafélivet, varietéteatern, ungdomskulturer och moden. Trots detta bidrar förstas Rossholms studie till att både uppmärksamma tidens skämtbilder som källa och skapa förståelse för de konventioner och vedertagna föreställningar som bilderna byggde på.

TILL SKILLNAD FRÅN Rossholms dekonstruerande och mediellt isolerade undersökning bygger Erik Edoffs avhandling helt på studieobjektets relationer till övriga medier. Där Rossholm främst är intresserad av bildens interna logik är Edoff mån om att passa in sitt material i ett brett definierat mediesystem. Skillnaden avhandlingarna emellan när det gäller kontextuella ambitioner är ständigt tydlig härvidlag. Rossholms litteraturlista löper över sju sidor, Edoffs över tretton. De "boulevardtidningar" som Edoff föresatt sig att studera var minst lika viktiga i gestaltandet av Stockholms stadsliv som

skämtpressen. Den mest kända av dessa var *Figaro*, som upplevde sin storhetsperiod på 1880- och 90-talet och som i hög grad formades av sin redaktör Georg Lundström, vanligen benämnd med sin signatur "Jörgen". Boulevardtidningarna var en ganska tydligt avgränsad typ av tidningar, vilkas innehåll utgjordes av lättsamma och humoristiska kåserier och reportage om stadslivet, framför allt speglat genom deras förlusteställen såsom varietéteatrar och kaféer. Att studera boulevardpressen är således indirekt att studera det rika nöjesliv som utvecklades i Stockholm kring sekelskiftet. I dag lever ännu minnet kvar av inrättningar som Novilla, Alhambra, Jones grill och Blancs café och namnen på de underhållare som blev till storsjörnor: Anna Lundberg, Sigge Wulff, Jan Bondeson med flera.

Syftet med Edoffs avhandling är på sätt och vis tvådelat: han har både ambitionen att göra en karaktäristik av tidens boulevardtidningar och att undersöka hur boulevardpressen uppfattade och skapade en bild av storstaden. Han är väldigt mån om att precisera sitt syfte och sitt studieobjekt, vilket dock snarare skapar förvirring än klarhet, och det är framför allt när han kommer in i sin empiriska undersökning som han briljerar. En hel del doktorsavhandlingar i humaniora lider nuförtiden av sina alltför långa inledningskapitel, som doktoranderna har tvingats skriva till följd av gruppträff och handledning. Men dessa kapitel, med ängsliga och omständliga klagöranden av teoretiskt och metodologiskt tillvägagångssätt, blir ofta mer förvirrande ju längre de är. Varför inte en gång för alla släppa de hårda kraven på att doktorander ska skriva sin läsare på näsan? I de flesta fall blir författarens perspektiv tydligt ändå.

I Edoffs avhandling blir det, så fort man tar steget in i hans analys, klart att författaren har en god kunskap och en ingående förståelse för det sena 1800-talets kultur. En inledande fallstudie om en sensationsartad mediehändelse i Stockholm 1890 för med säker hand in läsaren i denna märkliga värld. Det var nämligen det året som den mystiske kapten Rolla genomförde en ödesdiger ballonguppstigning från Mosebacketerrassen, ett tilltag som skulle sluta i katastrof genom att Rolla förlorade kontrollen över sin ballong, gled iväg utom synhåll från de journalister som bevakade händelsen och senare påträffades drunknad. Detta spektakel var på många sätt en tidstypisk händelse, men Edoff är nog med att påpeka att den inte hade blivit så känd och omtalad i sin samtid om det inte hade varit för hur den togs upp av olika medier, och, skriver Edoff, det är i de "medierade berättelserna om vad som skedde"

som "händelsen egentligen ägde rum" (kursivering i originalet). För denna korthuggna händelse formligen invaderade stans olika medier och rapporter och spekulationer i tidningarna om Rollas verkliga identitet och motiv kompletterades med en i blixtfart framställd vaxdocka av honom som efter bara några dagar förevisades i ett vaxmuseum samt olika pamfletter och skillingtryck som kommenterade och romantiserade tilldragelsen. Edoff har till och med lyckats gräva fram en dagbok som dokumenterar hur en privatperson upplevde dessa dagar.

EFTERHAND SOM UNDERSÖKNINGEN av boulevardpressens skildring av storstaden och dess förhållanden till andra medier förtlöper läggs fler och fler pusselbitar till en helhetsbild av Stockholms medievärld

vid tiden och hur man vinnlade sig om att framställa Stockholm som en modern storstad. Edoff lyfter fram två huvudsakliga perspektiv i bilden av storstaden: moderniteten och fågelperspektivet, betonet av panoramat som tillät stadsborn att få en överblickbar vy av sin stad. Vi får läsa om hur invigningen av Katarinahissen 1883 beskrevs i pressen, om hur Jörgen själv får vara med om en ballonguppstigning och om hur boulevardtidningarna navigerade läsaren genom stadens kändisliv. Den myllrande och mångfasetterade framställning som Edoff gör speglar det material han studerar och den storstadsbild som förmedlades av tidningarna, men den är också resultatet av hans intermediala intresse. Detta angreppssätt är i enlighet med den skolbildning för "kulturhistorisk medieforskning" som på senare år utvecklats av forskare som Pelle Snickars och Patrik Lundell och som har sin grund i det numera borttynande universitetsämnet pressvetenskap. Denna forskning har i ett antal antologier utgivna av förlaget Mediehistoriskt arkiv (som för övrigt också utger Edoffs bok) utvecklat teorier och metoder för att studera så kallade mediasystem i historien, det vill säga hur olika medier förhåller sig till varandra och samspelar i bilden av en historisk tid.

BÅDE ROSSHOLMS OCH Edoffs avhandlingar är på samma gång frukter och vidareutvecklingar av den kulturhistoriska forskningen som dominerat humaniora de senaste decennierna. Länge utmynnade den här typen av forskning ofta i alltför

textnära analyser, men detta har gjort att nya generationer forskare försöker ta större hänsyn till världen utanför texten. Studiet av det visuella i historien har gett konstvetenskapliga teorier en större spridning. På samma sätt har den kulturhistoriska medieforskningen varit ett försök att undvika den isolerade synen på källmaterialet genom att betona mediasystemet. Edoffs avhandling är kanske den första som med framgång lyckas tillämpa detta tillvägagångssätt på en större studie. Andra inriktningar har sökt sig ännu längre från den språkliga och kulturella vändningen, i synnerhet genom att fokusera på materiell kultur och aspekter som känslor och rumslighet. I studiet av storstadens historia är sådana perspektiv också nödvändiga och i förhållande till dessa stannar Rossholm och Edoff på relativt trygg mark, med den borgerliga kulturens trycksaker i centrum. Men den flerdimensionella och detaljerade bild som framför allt Edoff ger oss visar med all önskvärd tydlighet att en undersökning av medier inte bara behöver handla om dessa.

I 1800-talets källmaterial behöver man inte leta särskilt länge för att hitta subkulturer och föreställningar som skiljer sig från den gängse bilden av tiden som återhållsam och disciplinerande. Stockholms populärpress erbjuder en fascinerande inblick i en värld av högst tidsspecifika och obskyra mentaliteter och trender, saker som framtida forskare bör ägna mer tid åt att utforska. Båda dessa avhandlingar föresätter sig att teckna en karakteristik av Stockholm vid slutet av 1800-talet. Bilderna de målar upp har gemensamma drag. Båda stödjer sin framställning till stor del på Claës Lundins koncisa beskrivning av staden i *Nya Stockholm* (1890) och lyfter fram anläggandet av parker och boulevarder samt den framträdande roll som stadens förlusteställen spelade i den samtida bilden av Stockholm. Rossholm är något mer utförlig i sitt bakgrundskapitel om staden och tar upp fenomen som prostitutionen, den militära närvaron och hemmets roll i stadslivet. Dock lider hennes framställning som nämnts av en yttlig bekantskap med materialet och den skildring av staden som Edoff fortlöpande gör i sin analys är i slutändan den av de två som för oss närmare tidens kultur och atmosfär.

► Peter K. Andersson är fil. dr i historia vid Lunds universitet.

Jonas
Maja Povrzan
**Sensit
Affect and**

NORDIC
285 S. | ISI

**SAMI
MELL
OCH M**

Recensent !

UNDER DE SE
har känslor
mats inom
och nu har
etnologi. I
som lansera
arbete, stu
relationen n
ting. Infallsv
och spär

KONSTAR

VARDAGLIGA
obesjälade
dor. Borto
funktioner
berättar hi
kan vara svårt at
litteratur har äts
ting och deras dol
listerna fungerar
som en poetisk r
källarförråd i söl
rande och tabub